

Piotr Czepas
*Muzeum Archeologiczne
i Etnograficzne w Łodzi*

Dzieje działalności przemysłowej w Stoczku Łukowskim i okolicach

Pierwsze skojarzenie z nazwą Stoczek Łukowski, jakie przychodzi na myśl, dotyczy niewątpliwie słynnej bitwy z okresu powstania listopadowego. To właśnie w okolicach Stoczka, dnia 14 lutego 1831 r., miało miejsce starcie, w którym siły powstańcze pod dowództwem gen. Józefa Dwernickiego odniosły zwycięstwo nad rosyjską dywizją strzelców konnych Fiodora Geismara.

Znacznie mniej znane wydają się być dzieje działalności przemysłowej prowadzonej w przeszłości przez mieszkańców Stoczka Łukowskiego i jego okolic. Kilka obiektów stanowiących jej materialną pozostałość zachowało się do dnia dzisiejszego. Ich znaczne walory zabytkowe skłoniły autora do podjęcia problematyki wyrażonej w tytule niniejszego artykułu.

Celem niniejszego opracowania jest prezentacja historii działalności przemysłowej prowadzonej w Stoczku Łukowskim i jego okolicach. Zakres terytorialny stanowi obszar miasta i gminy wiejskiej Stoczek Łukowski w aktualnych granicach¹. Zakres chronologiczny opracowania zawiera się pomiędzy czasem wzniesienia pierwszych obiektów przemysłowych na omawianym terenie, a pierwszą dekadą XXI stulecia. Najwięcej jednak uwagi zostanie skoncentrowane na okresie międzywojennym. Podjęty wybór wynika z ilości dostępnych materiałów źródłowych.

Prezentowane opracowanie częściowo jest wynikiem etnograficznych badań terenowych. Na terenie gminy Stoczek Łukowski autor niniejszego tekstu przeprowadził je w 2005 r. z ramienia Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Uczestniczyli w nich studenci Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Łódzkiego: Katarzyna Ciszewska, Nina Kubiszewska, Anna Pietrzak, Ewa Stasiak, Anna Świerczyńska, Joanna Waloszek, Marta Wieczorek, Małgorzata Wilk, Małgorzata Zubik, Piotr Romanowski i Adam Wicher. Ponowne poszukiwania terenowe o charakterze weryfikacyjnym i uzupełniającym przeprowadzono w 2011 i 2013 r.²

¹ Warto zauważyć, że gmina i miasto Stoczek Łukowski w okresie 1 I 1992–31 XII 1997 tworzyły wspólną gminę. Zostały połączone w wyniku reformy podziału administracyjnego w 1992 r. W dniu 1 I 1998 r. gminy te zostały jednak ponownie usamodzielnione.

² Wymienione prace terenowe były częścią badań nad architekturą przemysłową na terenie powiatu łukowskiego w woj. lubelskim. Przeprowadzono je w latach 2004–2005. W 2011

Dane będące wynikiem wspomnianych wyżej prac uzupełniono o wiadomości ze źródeł archiwalnych i opracowań, nadto również artykułów z lokalnej prasy. Pozwoliło to na zobrazowanie wielowiekowej tradycji funkcjonowania, np. młynów wodnych, dawniej licznie występujących na interesującym nas terenie. Wśród archiwaliów szczególnie przydatne okazały się akta międzywojennego Starostwa Powiatowego w Łukowie. Zawierają one nie tylko dane o funkcjonujących wówczas zakładach przemysłowych, lecz w niektórych wypadkach także plany ich budynków.

Niniejsze opracowanie stanowi próbę ukazania historii działalności przemysłowej prowadzonej na rozpatrywanym terenie. Zostanie ona zaprezentowana kolejnymi gałęziami przemysłu w układzie branżowym na tle warunków naturalnych.

Rozpatrywany w niniejszym opracowaniu teren gminy Stoczek Łukowski posiada charakter rolniczy. Jest pozbawiony naturalnych surowców w postaci kopalin, które mogły stać się przedmiotem wielkoprzemysłowej eksploatacji. Według opisu istniejącej ówczesnie gminy Prawda wynika, że u schyłku XIX stulecia „gleba żytnia, rodzi żyto, owies i kartofle”. Oprócz tego wysiewano także pszenicę, jęczmień, proso i groch³.

Przez interesujący nas teren przebiega kilka cieków wodnych. Największy z nich stanowi Świder, mniejsze cieki to dopływy tej rzeki, wpadające do niej w jej górnym biegu. Obecność małych rzek nie pozostała bez wpływu na lokowanie związanych z przetwórstwem zbóż obiektów przemysłowych wykorzystujących energię wody.

Stoczek Łukowski nie był ośrodkiem, w którym lokowano większe zakłady przemysłowe. Ich rozwojowi nie sprzyjała utrata praw miejskich przez Stoczek w 1869 r. U schyłku XIX w. funkcjonował tu jedynie mały browar⁴. Tylko ten zakład wymienia się również na początku XX stulecia przy okazji opisu ówczesnej osady Stoczek Łukowski⁵.

W okresie międzywojennym nie doszło do większych zmian w tym względzie. W Stoczku Łukowskim w 1935 r. ulokowanych było zaledwie 6,3% firm przemysłowych działających w całym powiecie łukowskim⁶. Dotychczasowe opracowania wymieniają działające w tym mieście przed II wojną światową

---

i 2013 r. dokonano weryfikacji wcześniejszego etapu prac i poszerzono tematykę badań o zagadnienia infrastruktury kolejowej.

³ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. IX, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1888, s. 22.

⁴ *Słownik geograficzny...*, t. XI, red. F. Sulimierski i in., Warszawa 1890, s. 349.

⁵ L. de Verdmon Jacques, *Krótką monografia wszystkich miast, miasteczek i osad w Królestwie Polskiem*, Warszawa 1902, s. 262.

⁶ A. Zawadzki, *Przemysł Łukowa w latach 1918–1939*, [w:] *Inżynierowie polscy w XIX i XX wieku*, t. X, red. Z. Mrugalski, Warszawa 2007, s. 70–71, wykres 1. W opracowaniu autor wzięł pod uwagę występujące w powiecie łukowskim zakłady zaliczane do III–VII kategorii. Pominął natomiast drobne firmy kategorii VIII z uwagi na trudność w jednoznacznym zakwalifikowaniu ich do grupy zakładów przemysłowych lub warsztatów o charakterze rzemieślniczym.

cztery młyny, tartak, dwie olejarnie, trzy kaszarnie, trzy wytwórnie wód gazowanych, rozlewnię piwa oraz betoniarnię⁷. Warto podkreślić, że w Stoczku Łukowskim, który od 1916 r. ponownie był miastem, organizowano największe w Polsce, i jedne z ówczesnie największych w Europie, targi końskie⁸.

Struktura przemysłu

a) przemysł rolno-spożywczy

Młyny wietrzne. Jeszcze w okresie międzywojennym na omawianym terytorium działały liczne młyny napędzane siłą wiatru. Przeprowadzone badania terenowe oraz zachowane dokumenty archiwalne wskazują, że wszystkie reprezentowały wyłącznie typ kozłowy, nazywany też popularnie kozłakiem. Wykaz młynów i wiatraków znajdujących się na terenie powiatu łukowskiego wskazuje, że w 1938 r. na omawianym terenie działało pięć tego rodzaju obiektów. Były one ulokowane w następujących miejscowościach: Jamielne, Jamielnik, Stara Róża, Toczyska oraz Wola Kisielska. Stanowiły one odpowiednio własność: Józefa Rosy, Władysława Mrozowskiego, Mariana Staniszewskiego, Władysława Bartosiaka i Wacława Kozłowskiego⁹.

Na podstawie przeprowadzonych badań terenowych stwierdzić możemy, że w okresie międzywojennym młyny wietrzne działały również w Jagodnem, Kamionce oraz Kisielsku. Ich właścicielami byli odpowiednio Jan Kopik, Aleksander Kaniewski oraz posesor o nazwisku Marton.

Dla pełności obrazu dodać należy, że Bronisław Staniszewski w Kolonii Prawdzie Nowej w 1930 r. wystąpił o pozwolenie na budowę i uruchomienie młyna napędzanego siłą wiatru. Starania te zaowocowały uzyskaniem w tym samym roku zgody na tę inwestycję¹⁰.

W czasie II wojny światowej młyny wietrzne zostały zamknięte przez okupanta. Pomimo tego zdarzały się wypadki ich potajemnego uruchamiania. Za przykład stanowiąc może sytuacja w Jamielniku-Kolonii, gdzie dokonywano przemiału na wiatraku Władysława Mrozowskiego. Właściciel młyna został za to aresztowany i więziony w Garwolinie.

⁷ A. Budzyński, J. Filipczuk, *Stoczek Łukowski – z dziejów miasta*, Warszawa 1996, s. 105. Wydaje się, że użyty przez autorów termin „rozlewnia piwa” należy rozumieć jako działający w Stoczku Łukowskim browar. Potwierdza to opublikowane na cele wojskowe w 1925 r. wydawnictwo, które wymienia to przedsiębiorstwo. Zob.: *Zbiór drożni na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, cz. 2, Obszar środkowo-wschodni z mapą drożni 1:600.000*, Warszawa 1925, s. 570.

⁸ *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. I, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 731.

⁹ Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), Starostwo Powiatowe w Łukowie (SPŁ), *Dane statystyczne o krochmalniach i olejarniach i młynach*, sygn. 816, k. 1.

¹⁰ APL, SPŁ, *Projekt urządzenia tartaku Bronisława Staniszewskiego w Kol. Prawda Nowa*, sygn. 725, k. 1–11. W tytule teczek opisujących zawartość akt wkradła się nieścisłość. Jej zawartość ujawnia bowiem, że chodzi tu o wiatrak kozłowy, a nie tartak.

Czasami zdarzało się, że posiadanie młyna wietrznego stanowiło początkowy etap działalności młynarskiej. Było tak zarówno w Jamielnem, jak i w Starej Róży, gdzie właściciele młynów motorowych najpierw byli posiadaczami wiatraków.

Schyłek młynarstwa wietrznego nastąpił w pierwszych dekadach po II wojnie światowej. Nowe realia polityczno-gospodarcze spowodowały wycofywanie wiatraków z eksploatacji, a następnie rozbiórkę nieużytkowanych gospodarczo obiektów.

Materialne pozostałości po młynach wietrznych prezentują się nad wyraz skromnie. W miejscowości Kopina zachowały się dwa kamienie młyńskie o średnicy 1,20 m. Zostały wtórnie przemieszczone na obecne miejsce i oparte o ścianę stodoły w gospodarstwie sukcesorów właściciela wiatraka. Nadto w Jamielniku-Kolonii z dawnego wiatraka zachowało się pochodzące z jego mechanizmu wrzeciono.

Młyny wodne i motorowe. Młyny wodne na rozpatrywanym terenie posiadają wielowiekową tradycję. Już w połowie XVI stulecia funkcjonował młyn wodny w Zgórznicy, o którym pisano: „Jest przy tej wsi młyn na Świdrze, ma 1 koło korzeczne; młynarz dziedziczny, najmuje trzeciej miary u p. Starosty za fl. [florenów – przyp. P.C.] 2/0/0”¹¹. Młyn wodny działał również w okolicach wsi Toczyska. „Jest tam przy tej wsi młyniczek nędzny na zdrojach [...]”. Posiadał on „tylko 1 koło korzeczne”¹².

W tym samym czasie w okolicy dzisiejszego Stoczka Łukowskiego działało kilka młynów. Z ówczesnych opisów możemy dowiedzieć się nieco m.in. o ich urządzeniach wodnych. Przy wsi Zabiele działał: „młyn, który zowią Kadzidlowski niedaleko wsi Rozey, młynarz dziedziczny ma prawo na trzecią miarę od książąt. [...] Koło 1 korzeczne, dom młynarski dobry, młynica, grobla dobra. Ma ku temu młynu młynarz rolej niemało i łąki, ogrody dobre, leży między borami, najmuje dwu miar u p. Starosty, płaci do roku za wymiar fl. 8/0/0”. Kolejny: „młyn Lukassowey leży niżej wsi Kopiey na tejże rzece Kopia, ma stawek nędzny, grobla piaszczysta z chrustu, ma koło 1 korzeczne, nieczęsto miele”. Następny: „[...] młyn, który zowią Bobry, leży w boru tamże też, jako i ten pierwszy, na rzece Kopiey. Ma stawek mały, zarosły błotem [...]”. Dwa kolejne młyny znajdowały się we wsi Zabiele: „przy wsi Zabieli są 2 młyniki, mają kółka walne, stawki nędzne, rzadko miela, płacą arendy oba do Latowica [...] fl. 4/0/0”. Wreszcie w Rudzie: „na tamtychże rzekach są 2 młyniki, mają kółka korzeczne [...]”¹³.

Niepokoje polityczne XVII stulecia musiały odbić się na funkcjonowaniu młynów wodnych. „Przy wioskach borowych są młyny niżej mianowane:

¹¹ I. Gieysztorowa, A. Żaboklicka, *Lustracja województwa mazowieckiego 1565*, część I, Warszawa 1967, s. 135.

¹² Tamże, s. 134.

¹³ Tamże, s. 139.

w Kadzidłach, Błazykach, Zabelu, u Lassoty, w Zgórznicy, które młyniki całe z gruntu spustoszały”¹⁴.

Wiek XIX był okresem dalszego rozwoju młynów wodnych na omawianym obszarze. W 1864 r. wybudowano bowiem młyn w Rudzie, w drugiej połowie i u schyłku tego stulecia powstały młyny w Dębku (dziś część miasta Stoczka Łukowskiego) i „Okuń” w Wólce Poznańskiej. U schyłku lat osiemdziesiątych XIX w. funkcjonowały też młyny Śniczek i Ozimek¹⁵. W świetle materiałów archiwalnych wynika, że najmłodszy młyn wodny należący do Franciszka Okonia wybudowano w 1909 r. w Wólce Poznańskiej¹⁶. Ustalenie dokładnego czasu budowy niektórych młynów wodnych następcza pewne trudności. W dokumentach administracji państwowej obiekty w Dębinie (dziś Stare Kobiółki) i w Zgórznicy określane są jako istniejące od niepamiętnych czasów¹⁷. Wiek młynów w Dębku, „Okuń” w Wólce Poznańskiej i Zgórznicy według danych z 1924 r. szacowano na około pięćdziesiąt lat¹⁸. Trudność tę potwierdza również zaświadczenie Urzędu Gminy Prawda, z dnia 12 grudnia 1928 r., w którym czytamy: „Urząd gminny niniejszem zaświadcza, że urządzenia wodne przy młynie Zgórznica tutejszej gminy stanowiące własność Al-ny Nenckiej i S-ców Marceliego Nenckiego, a dzierżawione przez p. Wernera Romana istnieją bez przerwy od lat niepamiętnych”¹⁹. Ponadto „Uruchomienie młyna [w Zgórznicy – przyp. P.C.] nastąpiło jeszcze za czasów rosyjskich /dokładnej daty ustalić nie można/ [...]”²⁰.

Aktywność młynów wodnych była kontynuowana w okresie międzywojennym. Z wykazu z 1924 r. wynika bowiem, że czynne młyny znajdowały się w Zgórznicy, w folwarkach Okuń, Dębek i Dębina oraz w Wólce Poznańskiej²¹. Potwierdza to również wykaz, według którego w 1938 r. czynne były następujące młyny wodne: „Okuń” należący do Romualda Żebrowskiego, „Dębina” Władysława Płatka, „Dębek” Aleksandra Dąbrowskiego, w Rudzie przynależącej do Wincentego Mrozowskiego, w Wólce Poznańskiej stanowiącej własność Franciszka Okonia i w Zgórznicy będący w posiadaniu spadkobierców Marceliego Nenckiego²².

¹⁴ A. Wawrzyńczyk, *Lustracje województwa mazowieckiego XVII wieku*, cz. II, 1660–1661, Warszawa 1989 s. 223–224.

¹⁵ *Słownik geograficzny...*, t. IX, s. 21.

¹⁶ APL, SPŁ, *Wykazy spółek wodnych, stawów i gospodarstw rybnych, młynów wodnych i melioracji w pow. łuk.*, sygn. 691, k. 36–37.

¹⁷ Tamże, k. 36–37.

¹⁸ APL, SPŁ, *Podania w sprawie uzyskania koncesji na prowadzenie młynów i wiatraków (rzemiosła młynarskiego)*, sygn. 712, k. 177, 332, 340.

¹⁹ APL, SPŁ, *Sprawy o wpis do księgi wodnej uprawnień wodnych przy młynie Aliny Nenckiej w maj. Zgórznica gm. Prawda*, sygn. 684, k. 24.

²⁰ Tamże, k. 13.

²¹ APL, SPŁ, *Wykazy spółek wodnych, stawów i gospodarstw rybnych, młynów wodnych i melioracji w pow. łuk.*, sygn. 691, k. 4.

²² APL, SPŁ, *Dane statystyczne o krochmalniach i olejarniach i młynach*, sygn. 816, k. 1.

Wszystkie z wymienionych wyżej młynów wodnych założone były na rzece Świder. Obiekty te stanowiły niewielkie przedsiębiorstwa, w których niezadko pracował tylko sam młynarz. Według danych z 1924 r. sytuacja taka miała miejsce w młynie w Dębku, Rudzie, młynie „Okuń” w Wólce Poznańskiej i w Zgórnicy²³.

O wyposażeniu młynów i ich stanie technicznym w okresie międzywojennym możemy dowiedzieć się z ówczesnej dokumentacji. Odnośnie do obiektu w Zgórnicy: „Urządzenie młyna, ze względu na przeprowadzony w roku bieżącym [tj. 1928 – przyp. P.C.] gruntowny remont znajduje się w stanie wyżej średnim i zdadne są do użytku na przeciąg lat 30-tu”²⁴. Również cennym dokumentem w tym kontekście jest protokół z komisyjnego dochodzenia wodnoprawnego przeprowadzonego w Zgórnicy. Zostało ono zarządzone w dniu 14 sierpnia 1929 r. przez Starostę Powiatowego w Łukowie. Wskutek nieobecności właścicielki majątku Anny Jadwigi Nenckiej odbyło się ono dopiero 5 października tegoż roku m.in. w obecności: przewodniczącego komisji i referendarza Starostwa Powiatowego w Łukowie Ludwika Raciszewskiego, właścicielki młyna Anny Jadwigi Nenckiej, wójta gminy Prawda Jana Drosio, dzierżawcy majątku w Zgórnicy Romana Wernera, rzeczoznawcy technicznego z urzędu inż. Wincentego Brodowskiego, sołtysa wsi Zabiele Kazimierza Lutego, sołtysa wsi Zagórnica Jana Wawrzyńca Zarzyckiego, wreszcie jedenastu mieszkańców miasta Stoczek i dwunastu wsi Zabiele. W protokole tym czytamy: „[...] młyn o sile wodnej stanowiącej [...] własność Anny-Jadwigi Nenckiej [...] jest utrzymywany w ruchu, przy pomocy 2^{ch} kół podsiębiernych [...] urządzenia wodne składają się z 2^{ch} śluz roboczych i jednej śluzy jałowej, zbudowanych z drzewa w stanie dobrym. [...] urządzenia fabryczne zakładu składają się: z dwóch par kamieni razowych, jagielnika, jednej pary walców, perlaka, i jednej pary kamieni francuskich [...] przy czym dziesięć lat temu zaprzestano używać kamieni francuskich, natomiast wstawiono jedną parę walców”²⁵. Z innego dokumentu pochodzącego z 1928 r., jakim jest plan koncesyjny dla młyna w Zgórnicy, dowiedzieć się możemy o formie urządzeń wodnych tego obiektu. „Siła wodna rz. Świdra w Zgórnicy wyczyszczona jest od czasów bardzo dawnych. Spiętrzenie uzyskano za pomocą zamknięcia doliny groblą, która służy jednocześnie jako droga bita z Siedlec do Stoczek. W groblę wbudowano dwa upusty: 1/ upust jałowy, konstrukcji całkowicie drewnianej o świetle 6,60 m, składa się z 4 otworów szerokości: 1,65, 1,65, 1,80 i 1,50, zamykanych zastawkami wysokości 1,30 m. Próg upustu oparty jest na ścianie szczelnej. Ponad upustem znajduje się most drewniany o szerokości jezdni 6,60 m oraz 2 chodników po 0,80 m; 2/ upust roboczy, także drewniany, składa się z 2 otworów roboczych po 3,00 m oraz 2 jałowych po 1,45 m, zamykanych zastawkami

²³ APL, SPŁ, *Podania w sprawie uzyskania koncesji na prowadzenie młynów i wiatraków (rzemiosła młynarskiego)*, sygn. 712, k. 177, 327, 332, 340.

²⁴ APL, SPŁ, *Sprawy o wpis do księgi wodnej uprawnień wodnych przy młynie Aliny Nenckiej...*, sygn. 684, k. 13.

²⁵ Tamże, k. 78–81.

wysokości 0,67 m i 0,72. Oparty jest na 2 ściankach szczelnych, z których jedna zabita jest pod progiem upustu, druga, zaś w dolnej części poszuru. Od otworów roboczych prowadzą lotoki na 2 koła wodne śródbierne o średnicy każde 5,90 m. Przy każdej zastawce otworów roboczych znajduje się mały otwór jałowy, szerokości 0,75 m, służący do regulowania dopływu wody na koła. Wszystkie objekty znajdują się w stanie dobrym”²⁶.

Treść tych niezwykle ciekawych dokumentów naprowadza nas na ślad istnienia jeszcze jednego młyna na omawianym terenie. W końcowej części wspomnianego wyżej już protokołu z dochodzenia wodno-prawnego czytamy bowiem, że: „W trakcie dochodzenia zgłaszają zainteresowani następujące oświadczenie: Jan Luty z miasta Stoczek, Piotr Świeczak i Józef Mizior ze wsi Zabiele-Zaskwira [...] proszą, aby zobowiązać właścicielkę młyna, do oczyszczania co dwa lata koryta rzeki z namułu i chwastu na długości od młyna w Zgórnicy do młyna w Zaskwirze t.j. około jednego kilometra”²⁷. Z innego dokumentu, jakim jest plan koncesyjny dla młyna w Zgórnicy, dowiedzieć się możemy, że młyn ten był położony w górze rzeki Świder. Wymieniany jest w nim jako młyn w Zabieliu. W 1928 r., a więc w momencie sporządzania dokumentacji, był on nieczynny. „Pozatem należy zaznaczyć, że spiętrzenie wody w Zgórnicy wywołuje, jak wspomniano, pewne podtopienie /0,52 m/ zniszczonego upustu nieczynnego młyna w Zabieliu. Ponieważ odbudowa tego spiętrzenia do obecnego czasu nie była zamierzana, podtopienie to szkód żadnych nie przyczynia”²⁸. Wśród lokalnych mieszkańców pamięć o tym obiekcie jest już bardzo mocno zatarta. Tylko jedna z relacji wspomina o jego pożarze w czasie pierwszej wojny światowej.

Na okres powojenny przypada definitywny schyłek działalności młynów napędzanych siłą wody. Młyny „Dębina”, „Dębek” oraz w Zgórnicy zostały wycofane z eksploatacji prawdopodobnie już w latach pięćdziesiątych. Najdłużej, bo aż do lat dziewięćdziesiątych XX w. prowadziły działalność młyny w Rudzie i Wólce Poznańskiej. W pierwszym z wymienionych obiektów z napędu wodnego zrezygnowano już w latach sześćdziesiątych. W drugim od lat siedemdziesiątych napęd wodny wspierano przy pomocy silnika elektrycznego. Obiekty w Rudzie i Wólce Poznańskiej, podobnie jak ówczesne działające młyny motorowe, prowadziły przeważnie przemiał zbóż na śrutę.

Rozwój młynów o napędzie innym niż wodny lub wietrzny na omawianym obszarze nastąpił dopiero w pierwszych dekadach XX w. Pierwszy młyn motorowy założono bowiem w Stoczku Łukowskim w 1910 r. Należał on do Jankiela-Lejby i Gitli-Dwojry Zymanów, Noecha i Marii-Ruchli Wajntraubów, Mord-

²⁶ APL, SPŁ, *Plan koncesyjny dla młyna wodnego z Zgórnicy*, sygn. 685, k. 2–3.

²⁷ APL, SPŁ, *Sprawy o wpis do księgi wodnej uprawnień wodnych przy młynie Aliny Nenckiej...*, sygn. 684, k. 81. Zobowiązanie właścicielki młyna w Zgórnicy do oczyszczania koryta rzeki oraz młyn w Zaskwirze wymienia również opinia techniczna w sprawie wpisu do księgi wodnej młyna wodnego w majątku Zgórnica sporządzona przez Kierownika Powiatowego Zarządu Drogowego w Łukowie. Tamże, k. 99.

²⁸ APL, SPŁ, *Plan koncesyjny dla młyna wodnego z Zgórnicy*, sygn. 685, k. 6.

ko-Majera Chorowitza i Arona Hellera²⁹. W skład przedsiębiorstwa oprócz młyna wchodziły również tartak i elektrownia.

Temu ostatniemu działowi produkcji funkcjonującemu w tej firmie warto poświęcić nieco więcej uwagi. Z wykazu z 1932 r. wynika, że właściciele młyna motorowego byli jednymi z czterech producentów energii elektrycznej w powiecie łukowskim³⁰. Urządzenia elektrowni w 1932 r. składały się z silnika na gaz ssany firmy Bendel o mocy 35 KM z 1910 r. oraz prądnicy firmy Schwarzhof o mocy 14 KW³¹. Z akt administracji państwowej wynika jednak, że elektrownia przy młynie istniała już wcześniej. Poświadcza to zachowany odpis tekstu umowy na dostawę energii elektrycznej z dnia 22 stycznia 1927 r. Możemy w nim przeczytać, że „Dnia dwudziestego drugiego stycznia tysiąc dziewięćset dwudziestego siódmego roku została zawarta dobrowolna umowa między Magistratem m. Stoczka z jednej strony, a właścicielami elektrowni w m. Stoczku p. Nojchem Wajntraub i Emanuelem Hellerem z drugiej strony. §.1. Właściciele elektrowni w m. Stoczku obowiązują się w ciągu miesiąca Stycznia i Lutego 1927 roku zaprowadzić elektryczne oświetlenie w m. Stoczku. §.2. Właściciele elektrowni za oświetlenie elektryczne pobierają od abonentów elektryczności cenę taką jaką pobiera się w Siedlcach. Magistrat m. Stoczka korzysta z dwudziestoprocentowej zniżki z powyższej ceny. Ryczałt liczy się według Siedlec stosownie do godzin. §.3. Właściciele elektrowni na żądanie klientów obowiązani są wstawić liczniki na własność tychże klientów za dobrowolnie umówioną cenę. §.4. Właściciele elektrowni obowiązani są dać światło od zmierzchu do godziny pierwszej w nocy. W miesiącach zimowych od godziny piątej rano do wschodu słońca. §.5. Brak światła w przeciągu trzech dni miesiąca kolejno po sobie następujących lub też w różnych odstępach uważa się za dopuszczalne. Brak światła więcej jak trzy dni w miesiącu, upoważnia abonentów do niepłacenia za wszystkie nieoświetlone dni w danym miesiącu. §.6. Właściciele elektrowni dają bezpłatnie Magistratowi m. Stoczka światło sześciu lamp dwudziestopięć /25/ świecowych. §.7. Za instalację mieszkaniową i za dopływ od sieci głównej płacą abonenci. §.8. Żarówki będą plombowane przez właścicieli elektrowni i mogą być nabywane u właścicieli elektrowni po cenie warszawskiej. §.9. W razie uszkodzenia instalacji u abonentów właściciele elektrowni obowiązują się naprawić w przeciągu trzech dni uszkodzenie, wewnątrz domu na koszt abonentów, a z zewnątrz domu na koszt właścicieli. §.10. Lamy miejskie będą kupione na koszt Magistratu t.j. wszystko co jest po za słupem i są one własnością Magistratu. §.11. Umowę zawiera się na lat dziesięć. Po upływie tego terminu Magistrat m. Stoczka ma prawo wykupienia instalacji elektrycznej po cenie ustalonej przez rzeczoznawców z jednej i drugiej strony. §.12. W razie niewypełnienia warunków przez właścicieli elektrowni

²⁹ APL, Wojewódzki Zarząd Młynów Gospodarczych w Lublinie (WZMGL), sygn. 1/1, bez paginacji kart.

³⁰ Pozostałe trzy elektrownie znajdowały się w Łukowie, Kocku oraz w Adamowie. APL, SPŁ, *Zakłady elektryczne*, sygn. 818, k. 1.

³¹ Tamże, k. 40.

umowa rozwiązuje się. §.13. Gdyby elektrownia nie była czynna z powodu sił wyższych, jak np. pożar i inne, i nie będzie wznowiona jej czynność w ciągu czterech miesięcy – umowa rozwiązuje się. §.14. Gdyby elektrownia nie była czynna w ciągu dwóch miesięcy z przyczyn zależnych od właścicieli elektrowni, cała instalacja elektryczna przechodzi na własność miasta bez wykupu. Na tem niniejszą umowę zakończono, przeczytano i podpisano. Umowa niniejsza została zatwierdzona na posiedzeniu Rady Miejskiej m. Stoczek w dniu 22 stycznia b.r.”³².

Umowa ta okazała się jednak niezgodna z Ustawą Elektryczną z dnia 21 marca 1922 r. (DzU RP, nr 34, poz. 277). Zaszła zatem konieczność zawarcia nowej umowy na dostawę energii elektrycznej. Wywołało to pewne perturbacje, o czym świadczy fakt opieczętowania elektrowni w dniu 13 grudnia 1932 r. z uwagi na istnienie sieci rozdzielczej funkcjonującej bez stosowanego pozwolenia³³. Sprawa musiała zakończyć się jednak pomyślnie, czego efektem było zezwolenie Wydziału Przemysłowego Urzędu Wojewódzkiego Lubelskiego z dnia 29 listopada 1933 r. dla firmy N. Wajntraub i E. Heller, w którym wyrażono zgodę na: „1) na korzystanie z dróg, ulic i placów miejskich będących pod bezpośrednim zarządem gminy miasta Stoczek Łukowskiemu w celu ustawienia słupów i prowadzenia przewodów elektrycznych; 2) na budowę w/g przedstawionych planów technicznych, elektrycznej sieci rozdzielczej na drogach, ulicach i placach samorządowych [...]; 12) pozwolenie na prawo korzystania z dróg wydaje się na przeciąg lat pięciu, t.zn. do dnia 1 grudnia 1938 r.”³⁴.

Kolejnym przedsięwzięciem w branży młynarskiej był młyn motorowy Józefa Bojanka w Stoczku Łukowskim. Jego właściciel, zamieszkały przy ulicy Rynek pod numerem 4, wystąpił w 1934 r. do Starosty Powiatowego w Łukowie o wydanie pozwolenia na budowę młyna. Otrzymał je 1935 r., lecz nie od razu zdołał uruchomić wszystkie projektowane urządzenia technologiczne. Jak sam pisał: „Uprzejmie zawiadamiam i proszę, iż młyn motorowy, zatwierdzonego planu dnia 19/I – 35 r. zapisany w rejestrze przemysłowym pod poz. rej. 452. uruchomiłem jeden ganek t.j. razowiec, resztę ganków wspomnianych w planie jeszcze nie uruchomiłem, ponieważ nie w stanie jestem od razu wszystkiego wykończyć”³⁵.

Okres powojenny przyniósł ze sobą nowe realia polityczno-gospodarcze. W ich otocze zaczęło się wówczas rozwijać młynarstwo uspołecznione. Uwidoczniło się to na terenie miasta Stoczek Łukowskiemu, gdzie pod kontrolę Związku Gospodarczego Spółdzielni Rzeczypospolitej Polskiej „Społem” dostał się wraz z tartakiem młyn motorowy w Stoczku Łukowskim, stanowiący przed 1939 r. własność żydowską. W następnych latach był on zarządzany m. in. przez

³² Tamże, k. 106.

³³ Tamże, k. 26.

³⁴ Tamże, k. 40, 99–101.

³⁵ APL, SPŁ, *Projekt urządzenia młyna motorowego Józefa Bojanka w Stoczku Łukowskim*, sygn. 767, k. 3–8.

GS Stoczek Łukowski oraz Rejonowe Przedsiębiorstwo Młynów Gospodarczych w Łukowie (młyn nr 2)³⁶.

Pewien dalszy rozwój prywatnych młynów motorowych nastąpił w pierwszych latach po II wojnie światowej. Wybudowane zostały wówczas obiekty w Kapicach, Mizarach i Starej Róży. Część z nich miała jednak bardzo krótkotrwały żywot, jak np. młyn w Mizarach. Obiekty młynarskie, które oparły się uspołecznieniu przetrwały do lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych. Posiadały jednak niewielkie znaczenie gospodarcze, pełniąc przeważnie rolę śrutowników.

Aktualnie jedynym czynnym młynem na omawianym obszarze jest młyn w Stoczku Łukowskim, który prowadzi przemiał przemysłowo-handlowy.

Stan zachowania obiektów młynarskich na omawianym terenie przedstawia się nie najlepiej. Jedynym zachowanym i odrestaurowanym młynem jest obiekt w Wólce Poznańskiej³⁷. W większości miejscowości, np. Jamielnem, Mizarach, Rudzie czy Starej Róży po młynach zachowały się tylko skromne pozostałości w postaci podstaw pod silniki spalinowe, ewentualnie kamienie młyńskie. W Stoczku Łukowskim dawny młyn motorowy należący m.in. do Wajntrauba i Hellera uległ na przestrzeni czasu znacznym modernizacjom. W dawnym młynie motorowym należącym do Teofila Zwolińskiego znajduje się lokal gastronomiczny „Sara”.

Olejarnie i kaszarnie³⁸. Ośrodkiem gdzie w okresie międzywojennym zakładano olejarnie był Stoczek Łukowski. Dane dla końcowych lat okresu międzywojennego, tj. 1937 r. wskazują, że w mieście tym działały trzy tego rodzaju zakłady. Dwa z nich posiadały urządzenia napędzane ręcznie, jeden zaś mechanicznie. W wymienionym roku wysokość produkcji dwóch olejarni o ręcznym napędzie wynosiła 10 kwintali oleju i 28 kwintali makuchów. Produkty te otrzymano z 40 kwintali nasion roślin oleistych. Produkcja olejarni o napędzie mechanicznym była znacznie wyższa, bowiem z 200 kwintali surowca wyrobiono 54 kwintale oleju oraz 132 kwintale makuchów³⁹.

Czasami zdarzało się, że kierowano do Starosty Powiatu Łukowskiego prośby o zgodę na otwarcie olejarni połączonych z kaszarniami. Przykład stanowi założone w 1930 r. przedsiębiorstwo Szlomy Bratsztejna w Stoczku Łukowskim. Mieściło się ono przy ulicy Prawdzińskiej pod numerem 6, na posesji właściciela. Zakład miał wytwarzać olej i kaszę z następujących surowców: rzepak, siemię lniane, gryka oraz proso. Przedsiębiorstwo ulokowano w parterowym budynku drewnianym, w środkowej części z poddaszem użytkowym trzywnętrznym o długości 15,72 m i szerokości 4,88 m. Budynek ten posiadał oświetlenie elektryczne. W jego wnętrzu znajdowały się: gryczak, perlak,

³⁶ APL, WZMGL, sygn. 2/23, bez paginacji kart.

³⁷ Młyn w Wólce Poznańskiej stał się przedmiotem zainteresowania ze strony lokalnej prasy. Zob.: J. Kałuszko, *Jedyny nad Świdrem*, „Linia Otwocka”, 21 VIII 2009, R. XI, nr 33 (589).

³⁸ Łączne omówienie tych dwóch branż przemysłu rolno-spożywczego jest spowodowane faktem funkcjonowania na omawianym terenie zakładów, których właściciele trudnili się zarówno wyrobem oleju, jak i kaszy.

³⁹ APL, SPŁ, *Dane statystyczne o krochmalniach i olejarniach i młynach*, sygn. 816, k. 8–9.

mlewnik walcowy do przemiału siemienia lnianego oraz umieszczone na emporze jagielnik i złożenie kamieni do przemiału razowego. Wszystkie te maszyny napędzane były za pomocą silnika elektrycznego o mocy 8 KM. Ręcznie poruszano natomiast folusz oraz dwie prasy do tłoczenia oleju. W jednym z pomieszczeń wymurowano również palenisko z kociołkiem⁴⁰. Opisane przedsięwzięcie udało się uruchomić, lecz już w 1931 r. stwierdzono, że mieści się ono w starym budynku niespełniającym względów bezpieczeństwa i wymogów sanitarnych⁴¹. Jak potoczyły się dalsze losy tej firmy, tego niestety nie wiemy.

Kolejnym przykładem olejarni połączonej z kaszarnią, zaopatrzonej dodatkowo w urządzenia do wyrobu mąki, był zakład urządzony przez Moszko Finkielsztejną w Stoczku Łukowskim w 1931 r. Zakład ten mieścił się przy ulicy Krótkiej pod numerem 2, na posesji właściciela. Wytwarzać miał olej, kaszę oraz mąkę pyłową z surowców, którymi miały być: jęczmień, rzepak, siemię lniane, żyto oraz pszenica. Firma mieściła się w budynku murowanym o długości 12,40 m, szerokości 5 m i wysokości do dachu 10 m. Był to piętrowy budynek, podpiwniczony z poddaszem użytkowym, oświetlany elektrycznie i ogrzewany za pomocą opalanego drewnem pieca. Opisany zakład zatrudniał 2 robotników. Jego park techniczny stanowiły maszyny częściowo napędzane ręcznie, tj.: winda transportowa, prasa hydrauliczna do tłoczenia oleju, kociołek do podgrzewania ześrutowanego rzepaku. Za pomocą motoru elektrycznego o mocy 8 KM napędzano zaś: kralajnicę do kaszy, jagielnik, perlak, folusz, elewator, młynek, mlewnik walcowy, młynek do przemiału razowego oraz odsiewacz graniasty⁴².

Inicjatywa Moszko Finkielsztejnej miała jednak bardzo krótki żywot, bo już 31 grudnia 1931 r., w piśmie do Starosty Powiatowego pisał on, że: „przedsięwzięcie przemysłowe /wyrób oleju/ w Stoczku Łukowskim, z dniem dzisiejszym zlikwidowałem z powodu deficytów spowodowanych nadmiernymi podatkami”⁴³.

Olejarnie nie funkcjonowały natomiast, przynajmniej w ostatnich latach okresu międzywojennego, na obszarze ówczesnej gminy Prawda. W 1938 r. Zarząd Gminny w Stoczku Łukowskim w piśmie do Starostwa Powiatowego w Łukowie „[...] donosi że na terenie gminy tutejszej olejarń nie ma”⁴⁴.

Działalność olejarni połączonych z kaszarniami kontynuowana była w Stoczku Łukowskim również w okresie po II wojnie światowej. Dwubranżowy zakład tego rodzaju prowadził bowiem Wacław Pękalski na rogu ulic 1 Maja i Targowej. Działalność ta miała miejsce do końca lat sześćdziesiątych XX stulecia. Olejarnię połączoną z kaszarnią oraz z młynem motorowym posiadał w Stoczku Łukowskim także Teofil Zwoliński.

⁴⁰ APL, SPŁ, *Projekt urządzenia olejarni i kaszarni Szlomy Bratsztejnej w Stoczku*, sygn. 754, k. 6–7.

⁴¹ Tamże, k. 12.

⁴² APL, SPŁ, *Projekt urządzenia olejarni i kaszarni Finkielsztejnej Moszka w Stoczku*, sygn. 755, k. 1–5.

⁴³ Tamże, k. 12.

⁴⁴ APL, SPŁ, *Dane statystyczne o krochmalniach i olejarniach i młynach*, sygn. 816, k. 27.

Browary. Na omawianym terenie tę branżę przemysłu rolno-spożywczego reprezentował tylko jeden zakład, a mianowicie browar o nazwie „Stoczek” w Stoczku Łukowskim. Został założony w 1875 r. lub w 1887 r.⁴⁵. W 1905 r. w browarze należącym do sukcesorów Franciszka Michałowskiego znajdowało zatrudnienie 7 robotników, wysokość rocznej produkcji wynosiła 20 900 rb⁴⁶. W okresie międzywojennym właścicielem zakładu był Waclaw Michałowski. Poziom zatrudnienia w tym czasie nieco się obniżył. W 1922 i w 1926 r. w browarze pracowało 5 robotników⁴⁷, a ankieta z 1924 r. podaje liczbę zaledwie 3 robotników⁴⁸. Wydaje się, że był to jak na owe czasy browar dość przestarzały. Praca w zakładzie nie była zmechanizowana i odbywała się ręcznie⁴⁹. Browar funkcjonował do 1939 r., a jego działalność zakończył pożar wskutek niemieckiego nalotu w pierwszych dniach września 1939 r.⁵⁰.

Mleczarnie. Powstanie pierwszych mleczarni na obszarze powiatu łukowskiego, do którego należał obszar gminy Prawda, przypada na początek XX stulecia. Mleczarnie na terenie powiatu miały charakter spółdzielczy lub prywatny.

Na rozpatrywanym obszarze zakład mleczarski o charakterze spółdzielczym założono we wsi Prawda Stara w 1916 r. lub 1926 r.⁵¹. W 1928 r. liczył on 83 członków. Mleczarnia ta posiadała napęd ręczny, wyrabiano w niej masło z mleka pochodzącego od 160 krów. Ilość przerobionego mleka wynosiła 109 056 litrów, przeciętna zawartość tłuszczu w mleku wynosiła 3,3%. Produkcja mleczarni wyniosła w tym roku 4060 kg masła⁵². W 1929 r. przerobiono zaś 95 725 litrów mleka pochodzącego od 127 krów, wyrabiając z niego 3580 kg

⁴⁵ W materiałach źródłowych podawane są dwie różne daty powstania stoczkowskiego browaru. Zob. L. Jeziorański (opr.), *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim na rok 1904–1908*, Warszawa 1905, s. 329, poz. nr 1994; A.R. Sroka (opr.), *Księga adresowa przemysłu, handlu i finansów*, Warszawa 1922, poz. nr 10722. Por. APL, SPŁ, *Przemysł rolno-fabryczny. Sprawy dotyczące prowadzenia browaru i gorzelnii*, sygn. 706, k. 45.

⁴⁶ L. Jeziorański (opr.), *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim na rok 1904–1908*, Warszawa 1905, s. 329, poz. nr 1994.

⁴⁷ A.R. Sroka (opr.), *Księga adresowa przemysłu, handlu i finansów*, Warszawa 1922, poz. nr 10722; tegoż, *Księga adresowa przemysłu, handlu i finansów*, Warszawa 1926, poz. nr 9540.

⁴⁸ APL, SPŁ, *Przemysł rolno-fabryczny. Sprawy dotyczące prowadzenia browaru i gorzelnii*, sygn. 706, k. 45.

⁴⁹ Tamże, k. 45. Zob. również: A. Czuchryta, *Przemysł browarniczy w województwie lubelskim w latach 1918–1939*, „Res Historica”, Tom XXIII, 2006, s. 226, 228.

⁵⁰ A. Budzyński, J. Filipczuk, *Żydzi w Stoczku Łukowskim*, Stoczek Łukowski–Warszawa 2010, s. 72.

⁵¹ W dokumentach archiwalnych podane są dwie różne daty powstania tej mleczarni. Zob. APL, SPŁ, *Wykaz mleczarni prywatnych, dworskich i akcyjnych w pow. łukowskim*, sygn. 1065, k. 1–2; APL, SPŁ, *Wykaz mleczarni w powiecie*, sygn. 1045, k. 14.

⁵² APL, SPŁ, *Wykaz mleczarni w powiecie*, sygn. 1045, k. 14. To samo źródło również dla 1928 r. podaje nieco inne dane. Mianowicie w 1928 r. w mleczarni przerób mleka pochodzącego od 132 krów wyniósł 73 000 litrów.

masła⁵³. W 1933 r. licząca już 243 członków spółdzielcza mleczarnia przerobiła zaś 203 931 litry mleka o zawartości tłuszczu 3,5%⁵⁴.

Druga mleczarnia, również o charakterze spółdzielczym założona została w 1930 r. w folwarku Dębek. W 1933 r. liczyła ona 431 członków. Zakład ten posiadał napęd ręczny, przerabiano w nim rocznie 375 536 litrów mleka pochodzącego od 637 krów, przeciętna zawartość tłuszczu w mleku wynosiła 3,47%⁵⁵.

Trzecią mleczarnią był zakład prywatny należący do Jankiela Matysa. Założony został w 1928 r. i mieścił się w Stoczku Łukowskim. W napędzanym ręcznie zakładzie wyrabiano masło. Przeciętny procent tłuszczu w mleku wynosił 3,1%⁵⁶.

Wytwórnice wód gazowanych. W Stoczku Łukowskim w okresie powojennym wyrobem wód gazowanych zajmował się Jan Gasek. Jego działalność przypada na lata sześćdziesiąte XX w. Początkowo wytwórnia wód mieściła się przy ulicy Partyzantów, w wynajętym od mieszkańca o nazwisku Kaczor pomieszczeniu budynku gospodarczego. Następnie przeniesiona została na ulicę Piłsudskiego. Tam bowiem Jan Gasek wznosił dom mieszkalny i zabudowania gospodarcze, w których umieścił prowadzony zakład. W pierwszych latach działalności produkowane wyroby, tj.: lemoniadę, oranżadę i wodę sodową sprzedawano w centrum Stoczka Łukowskiego, transportując je za pomocą ręcznego wózka. Wraz z rozwojem prowadzonej działalności krąg odbiorców poszerzył się o okoliczne wsie a wyroby wożono zakupionym samochodem. Wytwórnia wód gazowanych Jana Gaska została zamknięta przez jego synów po śmierci właściciela.

W pierwszych latach okresu po II wojnie światowej wytwórnię wód gazowanych w Stoczku Łukowskim prowadził również Józef Sudykowski.

Pozostałe branże. Wśród pozostałych zakładów związanych z przemysłem rolno-spożywczym na pierwszy plan z racji aktualnego funkcjonowania wysuwa się firma Stoczek Natura. Dzieje przedsiębiorstwa sięgają połowy lat sześćdziesiątych XX w. Wtedy to, na mocy uchwały Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Łukowie, powołano Przedsiębiorstwo Przemysłu Terenowego „Stoczek” w budowie w Stoczku Łukowskim. Zakład oddano do użytku w 1969 r. jako Wytwórnię Konserw i Mrożonek Państwowego Przemysłu Terenowego „Stoczek”. W następnych dekadach stoczkowskie przedsiębiorstwo stało się częścią Lubelskich Zakładów Przemysłu Owocowo-Warzywnego z siedzibą w Lublinie, a potem Kombinat Przemysłowo-Rolnego „Fructopol” w Lublinie. W nowych realiach społeczno-gospodarczych zakład został sprywatyzowany w 1993 r., zmieniając nazwę na Zakład Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego. Obecnie działa jako Stoczek Natura, będąc od 2007 r. częścią grupy kapitałowej Makarony Polskie SA. Już na początku lat siedemdziesiątych

⁵³ Tamże, k. 14.

⁵⁴ APL, SPŁ, *Wykaz mleczarni prywatnych, dworskich i akcyjnych w pow. łukowskim*, sygn. 1065, k. 1–2.

⁵⁵ Tamże, k. 1–2.

⁵⁶ APL, SPŁ *Wykaz mleczarni w powiecie*, sygn. 1045, k. 24.

XX stulecia w przedsiębiorstwie zatrudnienie znajdowało ponad 200 pracowników. W różnych okresach działalności w omawianym zakładzie wytwarzano mrożonki, sałatki, kompoty, konserwy mięsne przeznaczone na rynek krajowy i zagraniczny⁵⁷.

Na zakończenie przeglądu branż reprezentujących przemysł rolno-spożywczy warto dodać, że w Stoczku Łukowskim w okresie międzywojennym działała rzeźnia miejska zatrudniająca w 1930 r. 2 robotników⁵⁸. Przedsiębiorstwo to zbudowano za kadencji burmistrza Ostena⁵⁹. Tradycje tego kierunku działalności kontynuowano po II wojnie światowej, w ramach masarni prowadzonej jeszcze w początkach lat dziewięćdziesiątych XX w. przez istniejącą do dziś Gminną Spółdzielnię „Samopomoc Chłopska” w Stoczku Łukowskim.

b) przemysł mineralny

Cegielnie. Tradycje wypału cegły na rozpatrywanym terytorium sięgają pierwszych dekad XX stulecia. Wszystkie cegielnie stanowiły przedsiębiorstwa o sezonowym charakterze produkcji. Glinę do wypału cegły pozyskiwano bowiem w miesiącach zimowych, ale przy dodatnich temperaturach, co wpływało obok wyposażenia technologicznego na wysokość produkcji. W miesiącach letnich zaś suszono i wypalano cegłę.

Wykaz tego rodzaju zakładów na terenie powiatu łukowskiego w 1931 r. przynosi informacje o funkcjonowaniu na omawianym obszarze trzech cegielni. Właścicielami pierwszej cegielni polowej, którą założono w 1907 r. w Zgórznicy byli Jan Drabiński i Wiktor-Ster Drabiński. W 1930 r. metodą odkrywkową na należącym do nich gruncie, pozyskali przez cztery miesiące 300 m³ gliny. Dziennie pracowało przy tym 4 robotników. Wysokość rocznej produkcji w 1931 r. wynosiła 40 tys. cegieł⁶⁰.

Druga cegielnia założona została w tej samej miejscowości w 1912 r. Stanowiła własność Wiktora Kaczmarekiewicza. W 1930 r. na gruncie należącym do Piotra Lasoty wydobył on w ciągu czterech miesięcy 180 m³ surowca. Dziennie pracowało przy tej czynności 3 robotników. W 1931 r. wysokość rocznej produkcji wyniosła 10 tys. cegieł⁶¹.

⁵⁷ A. Budzyński, J. Filipczuk, *Stoczek Łukowski...*, s. 157–158, 161–163, zdj. 33. Historię omawianej firmy, jak również szczegółowe informacje o aktualnie produkowanych wyrobach odnaleźć możemy na stronie internetowej. Zob.: <http://www.stoczek.com.pl/pl/nasza-historia> (dostęp: 14.04.2016) oraz <http://www.stoczek.com.pl/pl/dania-gotowe-stoczek> (dostęp: 14.04.2016).

⁵⁸ APL, Wydział Powiatowy w Łukowie, *Ankieta statystyczna o przedsiębiorstwach komunalnych w powiecie łukowskim*, sygn. 76, bez paginacji kart.

⁵⁹ A. Budzyński, J. Filipczuk, *Żydzi w Stoczku...*, s. 31; por. tychże, *Stoczek Łukowski...*, s. 105.

⁶⁰ APL, SPŁ, *Dane statystyczne o produkcji kopalń w pow. łukowskim*, sygn. 812, k. 7; APL, SPŁ, *Statystyka przemysłowa – cegielnie polowe*, sygn. 813, k. 1–2.

⁶¹ Tamże.

Założenie cegielni w Zgórzniczy miało również związek z budową kościoła parafialnego w Stoczku Łukowskim, którą rozpoczęto w 1909 r. (obecnie kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Stoczku Łukowskim). Po zakończeniu budowy świątyni w 1923 r., cegielnię wyprzedano w ręce okolicznych mieszkańców.

Według wspomnianego wyżej wykazu z 1931 r. cegielnia stanowiąca własność Pawła Rossy działała od 1929 r., również w miejscowości Rosy. Według podobnego źródła z 1930 r. wynika, że Paweł Rossa na należącym do niego gruncie przez trzy i pół miesiąca wydobył 200 m³ surowca. Zatrudnienie przy eksploatacji gliny znajdowało dziennie 3 robotników. Wysokość rocznej produkcji tego zakładu w 1931 r. wyniosła 20 tys. cegieł. Do wypału produktów służył piec typu polowego⁶².

Działalność cegielni na omawianym terenie kontynuowano również po II wojnie światowej. W Zgórzniczy, w pierwszych latach okresu powojennego, nad jedną z cegielni należącą ówczesnie do Władysława Woźnego, ustanowiono krótkotrwały zarząd państwowy. W Zgórzniczy działało w różnym czasie kilka cegielni. Obecnie zachowane są w różnym stanie ich pozostałości. Sąsiadują one od północy z czynną, opisaną poniżej cegielnią. Mają one postać: czterech pieców typu polowego do wypału cegły; pięciu szop do suszenia surówki, zwieńczonych dwuspadowymi dachami pokrytymi papą; budynku murowanego z czerwonej cegły przeznaczonego na pomieszczenie gospodarcze i skład opału. Ponadto znajduje się tu kilka zalanych wodą lub zarośniętych wyrobisk po glinie. Nieczynne cegielnie stanowiły własność: Jana Stosio, Witolda Stosio, Zbigniewa Stosio oraz Andrzeja Woźnego, Jana Woźnego i Wiktora Rosy. Zakończenie działalności większości z nich nastąpiło w ostatnich dwóch dekadach XX w.

Obecnie działająca cegielnia należy do Sławomira Grabińskiego. Założona została na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. Wcześniej był on pracownikiem jednego z działających tu zakładów tego typu. Zabudowania cegielni stanowią: piec typu polowego o pojemności 40 tys. cegieł, szopa do suszenia surówki, zwieńczona dwuspadowym krokwiowym dachem, pokrytym papą wspartym na słupach z czerwonej cegły. Urządzenia technologiczne stanowi prasa własnej konstrukcji do formowania cegły, napędzana silnikiem spalinowym o mocy 20 KM. Gлина jest eksploatowana i transportowana z wyrobiska mechanicznie za pomocą sypcharki.

Betoniarnie. Obok dynamicznie działających, wyżej opisanych cegielni, na omawianym terenie działały również betoniarnie. Były one zlokalizowane w Stoczku Łukowskim. Początki funkcjonowania pierwszej z nich, stanowiącej przedsiębiorstwo komunalne przypadają na lata międzywojenne⁶³. Produkowano w niej płyty chodnikowe i krawężniki. Tradycje działalności w ramach tej branży przejęła wybudowana w okresie powojennym i rozbudowana w latach 70. XX w. betoniarnia miejska, zlokalizowana przy ulicy Sikorskiego. Stała się

⁶² Tamże.

⁶³ A. Budzyński, J. Filipczuk, *Stoczek Łukowski...*, s. 105.

ona jako Komunalne Przedsiębiorstwo Produkcji Materiałów Budowlanych, Zakład nr 2 w Stoczku Łukowskim, częścią Zjednoczenia Lubelskiego⁶⁴. Koniec działalności betoniarni nastąpił w latach dziewięćdziesiątych XX w.

Huty szkła. O tej branży przemysłu dysponujemy stosunkowo skromnymi wiadomościami. Wiadomo, że na początku lat osiemdziesiątych XIX stulecia na gruntach ówczesnych dóbr Guzówka „[...] znajduje się huta szklana, zwana Łuchocz [...]”⁶⁵. Nieco więcej informacji o tym zakładzie przynoszą urzędowe wykazy ze schyłku XIX w. Wynika z nich, że w 1884 r. właścicielem huty szkła w miejscowości Łuchocz był Anton Szulc. Zakład ten zatrudniał 9 robotników, a wartość produkcji wynosiła 15 000 rb⁶⁶. Z danych z 1893 r. wynika, że omawiana huta została założona w 1879 r. Przy tym samym poziomie zatrudnienia wartość produkcji wyniosła 16 000 rb. Huta produkowała wyłącznie szkło butelkowe, a do jego wytopu służył jeden piec⁶⁷. Dalsze losy omawianego zakładu nie są, niestety, znane. Jediną pozostałością po funkcjonowaniu dawnej huty jest nazwa wsi w gminie Stoczek Łukowski, tj. Huta Łukacz.

c) przemysł drzewny

Tartaki. Na omawianym terenie eksploatowano istniejące zasoby leśne. Tradycje funkcjonowania tartaków sięgają co najmniej schyłku XIX w. Na 1894 r. przypada bowiem założenie tartaku parowego „Prawda” we wsi Jagodne. Należał on do braci Mojżesza i Wolfa Elbaumów. W 1905 r. dyrektorem tego zakładu był Mendel Cukierkorn. Kapitał zakładowy przedsiębiorstwa wynosił 50 000 rb, a przybliżony obrót roczny 15 000 rb. W tartaku wytwarzano deski, bale, gonty, skrzynki oraz posadzki dębowe. Do napędu urządzeń służył silnik parowy o mocy 45 KM⁶⁸. Nie jest wykluczone, że w okresie międzywojennym tartak ten funkcjonował w Kobiałkach. Taki bowiem adres przedsiębiorstwa możemy napotkać w źródle podającym informacje o jego działalności. Jego dyrektorem w 1922 r. nadal był Mendel Cukierkorn. Do napędu urządzeń służył silnik o mocy 35 KM. Profil produkcji stanowiły deski, skrzynki i posadzki dębowe⁶⁹.

Na początku lat dwudziestych tartak należący do Moszko Monka funkcjonował również we wsi Toczyska⁷⁰.

⁶⁴ Tamże, s. 158.

⁶⁵ *Słownik geograficzny...*, t. II, red. F. Sulimierski i in., Warszawa 1881, s. 921.

⁶⁶ P.A. Orlov, *Ukazatiel fabrik i zawodow jewropiejskoj Rossii i Carstwa Polskiego*, Sankt Petersburg 1887, s. 686.

⁶⁷ Tegoż, *Ukazatiel fabrik i zawodow okrain Rossii, Carstwa Polskiego, Kawkaza, Sibirii i srednioazjatskich władenij*, Sankt Petersburg 1895, s. 69.

⁶⁸ L. Jeziorański (opr.), *Księga adresowa...*, Warszawa 1905, s. 407, poz. nr 2787.

⁶⁹ A.R. Sroka (opr.), *Księga...*, Warszawa 1922, poz. nr 13319; tegoż, *Księga...*, Warszawa 1926, poz. nr 13337.

⁷⁰ A.R. Sroka (opr.), *Księga...*, Warszawa 1922, poz. nr 13351.

d) przemysł chemiczny

Na omawianym terenie ta gałąź przemysłu na niewielką skalę rozwinęła się po II wojnie światowej. W 1963 r. w Stoczku Łukowskim oddano do użytku zakład chemiczny. Miał on w założeniu produkować przetwory spożywcze, lecz wyrób octu i musztardy nie został podjęty, a wytwarzanie wody gazowanej zastąpiono konfekcjonowaniem klejów i środków owadobójczych. Po 1970 r. w zmodernizowanym zakładzie rozpoczęto produkcję ochronnych rękawic gumowych, w połowie lat dziewięćdziesiątych XX w. zaś wytwarzano ubrania robocze, konfekcjonowano kleje i szyto bieliznę pościelową. Przedsiębiorstwo to działało pod firmą Zakład Chemiczny Spółdzielni Inwalidów im. gen. Franciszka Kleeberga w Stoczku⁷¹. Zostało ono zlikwidowane w drugiej połowie ostatniej dekady XX stulecia.

e) przemysł włókienniczy

Farbiarnie. Ta branża przemysłu włókienniczego jest stosunkowo skromnie oświetlona źródłowo. Wiemy jedynie, że Eta Łaj Auslender w 1936 r. starała się o pozwolenie na urządzenie farbiarni wełny w Stoczku Łukowskim. Mieściła się ona przy ulicy Krótkiej pod numerem 21. Niestety o dalszych losach farbiarni nie posiadamy informacji źródłowych. Z zachowanego planu wynika, że zakład ulokowany był w dwutraktowym budynku pokrytym gontem. Jeden z traktów wykorzystywano na cele mieszkalne, drugi zaś na działalność farbiarni, która zajmowała dwa pomieszczenia. W pierwszym, o wymiarach 6,82 x 2,55 m, mieściła się czechrzalnia wełny, natomiast w drugim, o wymiarach 5,76 x 3,35 m, ulokowane były dwa kotły służące do jej farbowania⁷².

f) eksploatacja surowców

Na omawianym terenie praktycznie jedynymi wydobywanymi surowcami były torf i żwir. Dane dotyczące zasobów torfu posiadamy dla ostatnich lat okresu międzywojennego. Wynika z nich, że surowiec ten występował zarówno w samym mieście Stoczku Łukowskim, jak również na terenie ówczesnej gminy Prawda. W 1938 r. torfowiska zajmowały na terenie miasta powierzchnię 15–18 ha i znajdowały się w posiadaniu ok. 100 właścicieli. Na obszarze gminy Prawda torfowiska miały powierzchnię 362,5 ha. Znajdowały się w posiadaniu 540 właścicieli. Wszystkie torfowiska, zarówno w Stoczku Łukowskim, jak i poza nim, posiadały wyłącznie jednostkową powierzchnię poniżej 5 ha⁷³.

⁷¹ A. Budzyński, J. Filipczuk, *Stoczek Łukowski...*, s. 160–161, zdj. 31.

⁷² APL, SPŁ, *Projekt urządzenia farbiarni Ety Łaj Auslender w Stoczku*, sygn. 749, k. 4–6, 11–12.

⁷³ APL, SPŁ, *Ewidencja torfowisk*, sygn. 817, k. 17–20.

Odnosnie do drugiego z wymienionych wyżej surowców, z okresu międzywojennego posiadamy dane mówiące o jego eksploatacji w Róży Podgórznej, Wólce Poznańskiej i Zabieliu. Żwir pozyskiwano tam metodą odkrywkową do wyrobu pustaków.

W Róży Podgórznej w 1927 r., na gruncie należącym do Jana Rosy, eksploatację żwiru prowadził Piotr Woźny. Wydobył on w okresie maj–czerwiec około 80 m³ żwiru, zatrudniając przy tym 2 robotników. W roku 1928 zaś, w tym samym okresie i przy niezmiennym poziomie zatrudnienia, pozyskał 70 m³ tego surowca⁷⁴.

W 1927 r. Jan Luty we wsi Zabiele, na gruncie Jana Markowicza, w czerwcu pozyskał przy pracy 1 robotnika około 50 m³ surowca. Rok później zatrudnił już 3 robotników i zwiększył wydobycie do 80 m³, działając tylko w miesiącu maju⁷⁵.

W Wólce Poznańskiej eksploatacją żwiru zajmował się Dozór Kościelny ze Stoczka Łukowskiego. Na gruncie stanowiącym własność Stanisława i Wojciecha Sałasińskich, w sierpniu i wrześniu 1927 r. pozyskano około 70 m³ żwiru, przy zatrudnieniu 2 robotników. W roku następnym działalność odbywała się w miesiącach maj–czerwiec. Przy niezmiennym poziomie zatrudnienia wydobyto 50 m³ żwiru⁷⁶.

Résumé

Na prezentowanym terenie dominował drobny przemysł rolno-spożywczy oparty o lokalną bazę surowcową. Tradycje jego funkcjonowania sięgają w przypadku niektórych branż czasów nowożytnych. W okresie międzywojennym był on skupiony w Stoczku Łukowskim, który stanowił jego lokalne ognisko. Na badanym obszarze dość duży udział miał w tym czasie także przemysł mineralny.

⁷⁴ APL, SPŁ., *Dane statystyczne o produkcji kopalni w pow. łukowskim*, sygn. 812, k. 32, 63.

⁷⁵ Tamże, k. 32, 63.

⁷⁶ Tamże, k. 32, 63.

The history of industrial activity in Stoczek Łukowski and its neighborhood

The present paper focuses on the history of industrial activity in Stoczek Łukowski and surrounding areas. The territorial scope of the study is limited by the current administrative borders of the town and commune of Stoczek Łukowski, whereas chronologically, it focuses on the period from the 16th century and the first decade of the 21st century. The paper focuses on the history of industry in this area, which is presented by means of description of individual trades. The most powerful branches in and around Stoczek Łukowski included agriculture and food industries, especially milling, and the mineral industry – brickyards. Industrial facilities operated on the basis of the local natural resources. In terms of structure, these were mostly petty industry enterprises which served local inhabitants' needs.